

Розділ IV. КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКА ПАРАДИГМА УКРАЇНИ В РОЗМАЇТТІ ВИЯВІВ

УДК 738.3.04(477) «634.3»

СЕМАНТИКА ОРНАМЕНТАЦІЇ ПОСУДУ НЕОЛІТИЧНОЇ СПІЛЬНОТИ ЯМКОВО-ГРЕБІНЦЕВОЇ КЕРАМІКИ З ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Щербань Анатолій Леонідович, кандидат історичних наук,
старший викладач, Харківська державна академія культури, м. Харків
kozaks_1981@ukr.net

Охарактеризовано декор глиняного посуду неолітичної культурно-історичної спільноти ямково-гребінцевої кераміки, яка на території Лівобережної України існувала в другій чверті VI – першій чверті III тис. до н.е. Він був простим композиційно, рельєфним, складався з вдавлень-ямок, що вкривали всю зовнішню поверхню посуду. Іноді наносився в окремих місцях внутрішньої поверхні. Звернено увагу на незначні хронологічні видозміни. Зроблено висновок про магічний сенс орнаментациї, що наносилася для надання кераміці певної сили, уподібнення до істоти – годувальника, магічного і раціонального зміцнення та захисту.

Ключові слова: семантика, орнамент, кераміка, тварина.

Постановка проблеми. Семантичні реконструкції – один із найбільш популярних напрямів дослідження декорованих глиняних виробів давнини. Розпочатий щодо території Східної Європи у 1860-х роках археологом-любителем К. Тишкевичем і дослідником звичаєвості та права слов'ян О. Котляревським [11], він активно розробляється й до сьогодні. За останні десятиліття значний методичний потенціал у семантичних дослідженнях накопичили культурологи. Серед останніх в українських культурологічних виданнях – цикл статей щодо семи-восьмичленних структур в орнаментациї кераміки, традиційно, використовуючи досить атрактивні артефакти трипільської культури з Правобережної України, опублікував Є. Причепій [18, 20, 21]. Разом з О. Причепій він розглянув символ дерева в первісній культурі й орнаментах (структурні та сакральні числа в композиціях) [19]. Семантика оздоблення кераміки культурно-історичних спільнот із території України, носії традицій яких наносили простий композиційно і за кількістю використаних елементів декор, з точки зору культурології проаналізована не була. Оскільки нині наявний стійкий попит на вивчення морфологічних і регіональних модифікацій мистецтва з врахуванням їх культурних трансформацій, дана тема є *актуальною*.

Мета статті: реконструкція семантики орнаментациї глиняних виробів однієї з найдавніших гончарних спільнот, що існувала на території України – культурно-історичної спільноти ямково-гребінцевої кераміки.

Виклад основного матеріалу. Доба неоліту характеризується появою на території України глиняного посуду. У північній частині Дніпровського Лівобережжя (за винятком незначної території Верхнього Придніпров'я) першим культурним утворенням із розвинутим гончарством була культурно-історична спільнота ямково-гребінцевої кераміки. Вона існувала у другій чверті VI – першій чверті III тис. до н.е. [13; 95], сягаючи на півдні середньої течії річок Псла, Ворскли та верхньої частини Сіверського Дінця. Окремі фрагменти притаманного їй посуду відомі і з Поорілля [27; 22]. На території України розташовується південно-західна частина даного грандіозного культурного явища [2; 178].

Гончарі спільноти ямково-гребінцевої кераміки з глини виготовляли лише посуд. Переважно гостродонні горщики. На території окремих поселень трапляються, хоча й рідко, невеликі миски. Характерною ознакою декору кераміки цієї спільноти було використання вдавлень-ямок, що вкривали усю зовнішню поверхню виробу, нанесених інструментами-стрижнями так, що зсередини посудини утворювалися опуклості [28; 30]. Такі вдавлення розміщували щільно по зовнішній поверхні, іноді наносячи на внутрішню біля краю вінець чи на денце. Робочі кінці знарядь орнаментациї були різними: заокругленими, загостреними, трикутними, монолітними чи складеними з окремих волокон [28; 6, 12], горбистими, ромбоподібними чи роздвоєними [7; 90, рис. 7: 2–7]. Про це свідчить форма їхніх відтисків.

В. Неприною виокремлено три етапи розвитку спільноти ямково-гребінцевої кераміки на території України, оздоблення кераміки впродовж яких дещо відрізнялося. Помітно, що за близько чотирьохтисячолітній період, декор посуду в ній змінювався через появу одних орнаментальних мотивів і припинення використання інших.

На *ранньому* етапі горизонтальні смуги «ямок» чергувалися зі смугами паралельних відтисків зубчастого інструменту (мал. 1). Рідше трапляється посуд, декорований лише такими відтисками [2; 179], нанесеними похило [2; 182, рис. 50:13] або горизонтально [2; 182, рис.50: 16].

На *середньому* етапі чергування смуг ямок зі смугами, нанесеними зубчастими інструментами [2; 182], припинилося. У контактній зоні з дніпро-донецькою культурно-історичною спільнотою поширилася техніка «відступаючої лопатки» (мал. 2), в чому Д. Телегін і О. Титова вбачають вплив останньої [28; 29].

На *пізньому* етапі, окрім інструментів, що застосовувалися на ранньому, почав використовуватися «модний» на території Центральної та Східної Європи у III тисячолітті до н.е. мотузок (мал. 7) [2; 185, рис. 51: 1].

«Ямки» на окремих посудинах групувалися в спрямовані вершинами догори трикутнікоподібні фігури (мал. 8) [2; 184, рис. 51: 4] та розташовані в рапортному порядку прямокутники (мал. 6). Також використовувалися нанесені зсередини посудини вдавлення попід краєм вінець, що зовні утворюють опуклі «перлини» (мал. 8-9) [2; 184, рис. 51:4, 11]. Усі інноваційні орнаментальні мотиви розташовувалися у верхніх частинах виробів.

Окрім специфічних інструментів у досліджуваному культурному ареалі використовувалися орнаментири, притаманні іншим культурним утворенням доби неоліту-енеоліту. Вони з'явилися в результаті внутрішньої еволюції та через запозичення від сусідів. Останній висновок впливає з наявності на пам'ятках іншопольських посудин і мотивів. Тобто засвідчує існування контактів між носіями різних орнаментальних традицій.

Але помітно, що орнаментальні композиції на посуді культури ямково-гребінцевої кераміки були значно простішими ніж, наприклад, використовувані в південнішій лівобережній дніпро-донецькій культурно-історичній спільноті (існувала в останній третині VII – V тисячолітті до н. е. здебільшого в лісостеповій зоні) [13; 50–51]. І, тим більше, ніж високохудожньо декоровані вироби існуючої на Правобережжі Дніпра у V – першій чверті III тис. до н. е. енеолітичної трипільської культури. З багатомайття орнаментальних елементів, які з доби палеоліту використовувало людство, гончарі обрали найпростіші за формою й технологією зображення, архаїчні (наносилися на камені ще неандертальцями) ямки. Скомпоновані з них малюнки характеризуються статичністю і консерватизмом.

Існування вже у найдавніший період історії гончарства на території Наддніпрянщини кількох територіальних ареалів зі стійко використовуваними упродовж тисячоліть орнаментальними традиціями засвідчує наявність факторів, що обумовлювали таке тривале їх застосування. Зрозуміти ці фактори і, відповідно, семантику декору та самих виробів сучасним дослідникам заважає їхня абстрактна «економність». М.Каган взагалі уподібнював мову подібних орнаментів, абстрагованих від усякої зображувальності до мови музики і танцю, якій доступне вираження найбільш узагальненої (і тим самим, відстороненої) поетичної інформації [9; 225]. Можливі, незважаючи на невідворотний суб'єктивізм, лише теоретичні дедуктивні дослідження [23; 174] з залученням етнографічних даних, записаних у народів, які перебували на подібному ступені розвитку. Зокрема, для неоліту важливі матеріали, зафіксовані в результаті вивчення культури центрально-австралійських аборигенів, представників найархаїчнішої з доступних безпосередньому спостереженню стадій розвитку людства – общинно-родового ладу. Ці мисливсько-збиральницькі племена, хоча й перебували на докерамічному ступені, активно використовували орнаменти в різних сферах матеріальної культури. Потяг до краси примушував австралійців прикрашати орнаментами щити, палиці, бумеранги, тіла, малювати зображення на каменях і скелях. До художнього потягу приєднувалися уявлення щодо наділення деяких орнаментів надприродними властивостями і перетворення їх у священні зображення. Зовнішньої відмінності між орнаментами-прикрасами і священними зображеннями, як і в фольклорі та танцях, не було. Коли орнамент покривав священні предмети чи був пов'язаний з релігійно-магічними уявленнями, його елементи, зберігаючи геометричну форму, набували символічного змісту – вони зображали образи тотемічних предків та окремі епізоди міфів. При цьому іноді спостерігалася подібність орнаментального мотиву з зображуваним образом [14; 260, 266-267].

Тобто для реконструкції семантики зображень на посуді культурно-історичної спільноти ямково-гребінцевої кераміки необхідна характеристика призначення виробів, на які їх нанесено. Дані про найбільш ймовірне функціонування певної посудини (окрім переважної більшості ритуальних чи обрядових виробів) можна реконструювати. Оскільки функції предметів, що входять до сфери господарської діяльності в традиційній культурі досить стійко пов'язані з їхньою конструкцією. Головною функцією глиняного посуду упродовж всієї історії традиційного гончарства було приготування й зберігання їжі та напоїв. Наявність яких, у свою чергу – головна умова існування фізичного тіла людини.

Завдяки харчуванню підтримується життєдіяльність і відтворення організму як біологічної системи. Як процес виробництва продуктів, їх приготування і споживання, система харчування інституційно оформлена, унормована, регульована соціальними групами – сім'єю, общиною та суспільством загалом. У первісній культурі процеси харчування та їжа заповнювали свідомість і підсвідомість індивідів, які панічно боялися голоду. Вони вірили, що їжа приносить задоволення, надає магічну енергію і силу, не пов'язуючи їжу зі здоров'ям [5; 96-98]. Проте окремі первісні народи були переконані у можливості завдання людині шкоди під час прийому їжі внаслідок споглядання цього процесу іншими особами, магічних дій над рештками продуктів і використовуваними під час трапези предметами [14; 464, 30; 192-193].

Враховуючи зафіксований К.Леві-Строссом факт наявності у давніх людей чуттєво-конкретного мислення [12; 12] вважаємо, що носії досліджуваних орнаментальних традицій виражали в декорі посуду уявлення, пов'язані з оберіганням його та їжі від природних і надприродних загроз і сприянням примноженню харчів. Важливим аргументом є обґрунтована для населення доби неоліту лісостепової зони Євразії, в результаті використання методів історичної семантики археологом і культурологом І.Калініною оберегова функція зображень, нанесених на посуд «зубчастими» інструментами й різноманітними мотузками [10; 119–141]. На кераміці Дніпровського Лівобережжя зубчасті інструменти масово і повсюдно застосовувалися для орнаментування кераміки з неоліту до доби бронзи. Пізніше, використовувалися локально в окремі періоди (наприклад, роменській культурі кінця I тисячоліття). До речі, густо нанесені глибокі ямкові вдавлення реально зміцнювали посуд, ушільнюючи формувальну масу [10; 100].

Для ареалів існування культурно-історичної спільноти, що перебувають на території Російської Федерації, внаслідок понад тридцятилітнього застосування методів трасології було доведено, що зубчасті

відтиски наносилися щелепами та зубами тварин (куніці, лисиці (песця), бобра, зайця), хребцями риб. А в якості інструментів для нанесення «ямок» використовувалися амоніти та белемніти, метоподії фаланги дрібних ссавців та птахів. Навіть, *os repis* ведмедя [10; 118]. На жаль, для пам'яток Лівобережної України подібні визначення не проводилися. Але використання таких орнаментирів на досліджуваних землях можливе, зважаючи на різноманітність форм їхніх відтисків.

Обереговий сенс реконструюється й у різноманітних колах. Як і здавна і донині (різноманітні обручки, браслети, намиста, обв'язки, пояси тощо) вважаються важливим обереговим контуром [11; 35–36]. Колоподібність орнаментів на кераміці значною мірою обумовлена формою орнаментального поля. Але факт обв'язування частини глиняних посудин по під краєм вінець мотузком чи дротом із метою зміцнення, подовження терміну використання у різних регіонах Європи принаймні до першої пол. XX ст. свідчить про вірогідність існування подібного сенсу і в давнину. Зокрема, імітацією такого обв'язування вважаємо нанесення концентричного відтиску «мотузка» на кераміці пізнього етапу культурно-історичної спільноти ямково-гребінцевої кераміки. Оконтурювання місця, де розташований отвір особливим орнаментом, могло бути обумовлене як раціональними уявленнями про його вразливість до механічних пошкоджень так і ірраціональними – щодо «магічних» (шкідливих) впливів. Функцію захисту через орнаментальне імітування «обплетення» верхньої частини посудини переплетеною стрічкою вбачаємо у вищезгаданій смуззі прямокутників (мал. 6).

Потребують додаткового пояснення причини затрачання гончарями зусиль для нанесення локальних груп вдавлень на внутрішній, прихований від людського ока поверхні посуду. Вони не могли виконувати естетичної функції. Немає в них і раціонального технологічного навантаження. Вбачаємо, що ці елементи могли виконувати «примножувальну» роль. Відомо, наприклад, що подібний сенс (щоб у посудині збиралося багато сметани) мали «пупи», що наліплювалися на денця глечиків українськими гончарями нового та новітнього часу [32; 168, 4; 17; 190].

Оскільки спільнота ямково-гребінцевої кераміки – перше гончарне культурно-історичне утворення на більшості займаної нею території, є підстави для обґрунтування гіпотези щодо семантичних джерел використовуваної системи орнаменталізації глиняного посуду. Найчастіше при їх пошуку дослідниками використовуються дві теорії – зоогенна та плектогенна. Обидві знаходять підтвердження в археологічних й етнографічних матеріалах, що засвідчують пов'язаність переважаючої в первісних суспільствах орнаменталізації кераміки з домінуючим господарсько-культурним типом їх членів. Відомо, що носії традицій досліджуваної культурно-історичної спільноти, мешкаючи в лісовій природно-кліматичній зоні, були мисливцями-рибалками [10; 106-107]. Етнографічні дані свідчать про рухливість такого населення, значну роль в їхньому раціоні м'яса і риби та незначну – продуктів рослинного походження, зібраних у результаті сезонного збиральництва. Оскільки система орнаменталізації кераміки носіїв традицій досліджуваної спільноти з найдавніших пам'яток постає перед науковцями в сформованому виді, вважаємо аргументованим висновок про перенесення на кераміку системи уявлень, пов'язаних з емкостями для варіння їжі до керамічних часів. Кам'яних попередників, що мали б зберегтися до нового часу, не знайдено. Тому висловлюємо гіпотезу, що мешканці північної частини Дніпровського Лівобережжя могли спочатку користуватися для кулінарних потреб посудом із двох типів матеріалів – рослинного (дерево, волокнисті гнучкі рослини) та тваринного (шкіра, шлунки) походження. Виразних елементів декору, які асоціюються з першою групою сировини в ранній ямково-гребінцевій кераміці не виявлено. Натомість «ямковий» орнамент візуально подібний до фактури поверхні «книжки» шлунку траводітних тварин. Схожі зображення утворюються на глиняних виробках після «вибивання» їхньої поверхні через цю частину травної системи [3; 200, рис. 80:2; 205, рис. 85; 207]. Орнаменти, нанесені «зубчастими» інструментами можуть також символізувати шерсть і шкіру тварин [10; 110–117]. Використання нутроців тварин для приготування м'яса зафіксовано в мешканців різних частин світу [16; 98-100].

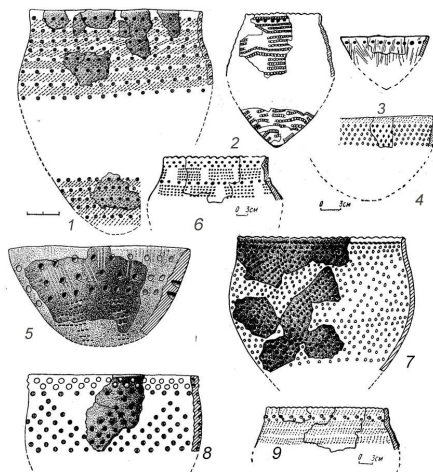
Російський дослідник М. Жилін, на основі чисельних знахідок обпаленого каміння на мезолітичних стоянках Східної Європи, зробив висновок про вірогідність використання цього способу приготування м'яса в попередні до неоліту часи [8; 177]. На нашу думку, ці факти дозволяють обмежитися твердженням про імітування за допомогою декору гончарями культурно-історичної спільноти ямково-гребінцевої кераміки на посуді шкіри та шлунку тварин. Не суперечить їй і факт нанесення трикутників у останній період існування культурно-історичної спільноти. Оскільки у багатьох народів світу вони були зооморфними елементами. Зокрема, українці XIX – першої пол. XX ст. називали їх «зубцями» [23; 203].

З уявленнями про тварину у метафоричному світогляді тієї частини людства неолітичної доби, що вела присвоювальне господарство, могла бути пов'язаною значна частина вдавлених орнаментів на посуді [10; 110–117]. Тварина була головним зображувальним об'єктом з доби палеоліту. Оскільки в присвоюючій системі господарювання вирішальним показником життєвих благ була природа, а для мисливсько-рибальських племен – тваринний світ. Людина ж передовсім виступала в якості споживача. Тому первісні люди, навіть зображаючи своїх предків, надавали їм тваринного, пташиного чи зміїного вигляду. Тобто «підвищували» до рівня виробничої природи [31; 113]. Укриваючи вдавленнями – «шерстю», імітуючи за допомогою декору фактуру шлунків тварин, населення доби неоліту півночі Лівобережної України «вивищувало» й посуд, асоціюючи його з живими істотами.

Вважаємо, що в даному випадку маємо справу з проявами чи пережитками тотемізму – віри в надприродний зв'язок між групою людей і матеріальним предметом. З етнографічних матеріалів відомо, що ним найчастіше був певний вид тварин, рептилій, комах чи птахів. Австралійці вважали, що тотем впливає на людину, рятує від небезпеки. І людина може впливати на тотем. Що частково виражається в церемонії

примноження, під час проведення якої члени роду намагалися зблизитися з тотемом і почерпнути у нього сили. Одним зі способів такого зближення було поїдання м'яса тотемної тварини після спеціального обряду. Церемонія примноження мала господарський сенс – своєрідне магичне відтворення харчових запасів [14; 216-220, 29; 232]. Але щодо матеріалів культурно-історичної спільноти ямково-гребінцевої кераміки необхідне певне уточнення. Різноманітність форми робочих поверхонь використовуваних носіями традицій досліджуваної культурно-історичної спільноти орнаментальних інструментів, на нашу думку свідчить, що орнаментовані посудини асоціювалися не лише з окремими тотемними тваринами, а загалом з істотами, пов'язаними з культурою харчування. Аборигени також панічно боялися зурочення з боку ворога. Будь-яку смерть, хворобу чи ще якісь негаразди пов'язували з чародійством [14; 228-229, 29; 232] і намагалися захиститися від нього. Варто зауважити, що магія у первісному суспільстві застосовувалася тоді, коли людина не могла бути цілковито впевненою в позитивному результаті своєї діяльності. Зокрема, щодо сфери господарської діяльності, мешканці островів Тробріан (Папуа-Нова Гвінея), за Б. Маліновським, її застосовували лише у випадках, коли значну роль відігравали випадок і удача, де великий простір лишався для надії, невідомості та страху [14; 467]. Такими сферами в добу неоліту були культура харчування і гончарство. В останньому випадку, посуд міг зруйнуватися на різних стадіях виготовлення (формування, висушування, випалювання) та експлуатації. Тобто, етнографічні матеріали підтверджують вірогідність вищенаведених семантичних реконструкцій.

Таким чином, наведені вище тлумачення функцій декорованого глиняного посуду неолітичної культурно-історичної спільноти ямково-гребінцевої кераміки дають підстави для висновку про кілька тисячолітнє використання її носіями сталого системи орнаментів з магичною метою. Магічне мислення завжди опирається на символи. Зображення за їхньою допомогою певних бажань одночасно є зображенням їхнього здійснення [6; 253]. Тому, вважаємо, орнаментация посуду сприймалася гончарями як акт надання йому певної сили, уподібнення до істоти – годувальника, магичного і раціонального зміцнення та захисту. У декоруванні постійно відтворювався певний орнаментальний алгоритм, закладений в часи зародження гончарства на основі попередньо існуючих вірувань. Поява на пізніших етапах існування культурно-історичної спільноти нових елементів декору в результаті дрейфу ідей через контакти з сусідами логічно вписувалася в попередню систему.

Мал. Посуд культурно-історичної спільноти ямково-гребінцевої кераміки [2; 182, рис. 50:13, 16, с. 184, рис. 51:1, 4, 11; 15, с. 41, рис. 24:1, 25:1,2, с.43, рис. 27:1,2].

Список використаної літератури

1. *Алфьорова З. І.* Межі видимого. Становлення візуального мистецтва / З. І. Алфьорова. – Харків : ХДАК, 2008. – 268 с.
2. *Археология Украинской ССР : В 3 т.* – Київ : Наук. думка, 1985. – Т. 1. – 567 с.
3. *Бобринский А. А.* Гончарство Восточной Европы. Источники и методы изучения / А. А. Бобринский. – М. : Наука, 1978. – 275 с.
4. *Бобринський О.* О двух символах плодородия на украинской керамике // Українське гончарство. – Київ–Опішне : Українське народознавство, 1993. – С. 120–135.
5. *Веселов Ю. В.* Повседневные практики питания / Ю. В. Веселов // Социологические исследования. – 2015. – № 1. – С. 95-104.
6. *Витгенштейн Л.* Заметки о «Золотой ветви» Дж. Фрэзера / Л. Витгенштейн // Историко-философский ежегодник. – М., 1989. – С. 251-268.
7. *Гавриленко І. М.* До археологічної карти басейну Нижнього Псла / Гавриленко І. М., Супруненко О. Б. // Археологічний літопис Лівобережної України. – Полтава : Археологія, 2001. – № 1. – С. 85–92.
8. *Жилин М. Г.* Костяная индустрия мезолита лесной зоны Восточной Европы / М. Г. Жилин. – М. : УРСС, 2001. – 326 с.

9. **Каган М. С.** Искусство как феномен культуры / М. С. Каган // Искусство в системе культуры. – Л.: Наука, 1987. – С. 6–22.
10. **Калинина И. В.** Очерки по исторической семантике / И. В. Калинина. – СПб : Изд. С.-Пб ун-та, 2009. – 272 с.
11. **Котляревский А. А.** Заметки к статье гр. К. П. Тышкевича «Свинцовые оттиски, найденные в реке Буг у Дрогичина» // Древности. Труды Моск. археологического об-ва. – М. : Типография Грачева и К°, 1865–1867. – Т. 1. – С. 242–248.
12. **Леви-Строс К.** Первобытное мышление / К. Леви-Строс. – М. : Республика, 1994. – 384 с.
13. **Манько В. В.** Неоліт південно-східної України / В. В. Манько. – Київ : Шлях, 2006. – 280 с.
14. **Народы Австралии и Океании** / Под ред. С.А. Токарева, С.П. Толстова. – М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1956. – 852 с.
15. **Неприна В. И.** Неолит ямочно-гребенчатой керамики на Украине / В. И. Неприна. – Київ : Наук. думка, 1976. – 151 с.
16. **Павловская А. В.** Кухня первобытного человека (Как еда сделала человека разумным) / А. В. Павловская. – М. : Ломоносов, 2015. – 304 с.
17. **Пошивайло О.** Етнографія українського гончарства / О. Пошивайло. – Київ : Молодь, 1993. – 408 с.
18. **Причепій Є.** Семи – та восьмичленні структури первісної символіки і орнаментів / Є. Причепій // Культурологічна думка. – Київ : Ін-т культурології Академії мистецтв України, 2009. – №.1. – С. 48–60.
19. **Причепій Є.** Символ дерева в первісній культурі та орнаментах (структурні та сакральні числа в композиціях дерева) / Є. Причепій, О. Причепій // Культурологічна думка. – Київ : Ін-т культурології Академії мистецтв України, 2012. – №.5. – С. 67–81.
20. **Причепій Є.** Сакральні числа на артефактах Трипілля та орнаментах рушників Поділля / Є. Причепій // Культурологічна думка. – Київ : Ін-т культурології Академії мистецтв України, 2011. – №.3. – С. 18–32.
21. **Причепій Є.** Семичленні структури Неба, Космосу і Тіла Богині в праміфі / Є. Причепій // Культурологічна думка. – Київ : Ін-т культурології Академії мистецтв України, 2010. – №.1. – С. 71–81.
22. **Причепій О.** Структурний метод і метод апробації гіпотез у дослідженні орнаментів / О. Причепій // Культурологічна думка. – Київ : Ін-т культурології Академії мистецтв України, 2015. – №.8. – С. 46–50.
23. **Рыбаков Б. А.** Язычество древних славян / Б. А. Рыбаков. – М. : Наука, 1981. – 608 с.
24. **Селівачов М.** Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія) / М. Селівачов. – Київ : Ред. вісника «Ант», 2005. – 400 с.
25. **Сидоров В. В.** Орнаментация керамики как магическое действие / В. В. Сидоров // Религиозные представления в первобытном обществе. – Тез. докл. – М., 1987. – С. 103–105.
26. **Столяр А.Д.** Происхождение изобразительного искусства / А. Д. Столяр. – М. : Искусство, 1985. – 299 с.
27. **Телегин Д. Я.** Памятники Поорелья в работах экспедиции «Днепр-Донбас» (1970–1971) / Д. Я. Телегин // Археологічний літопис Лівобережної України. – Полтава : Археологія, 2001. – № 2. – С. 19–26.
28. **Телегин Д. Я.** Поселения Днепр-Донецкой этнокультурной общности эпохи энеолита. Свод археологических источников / Телегин Д. Я., Титова Е.Н. – Київ : Наук. думка, 1998. – 144 с.
29. **Токарев С. А.** Ранние формы религии / С. А. Токарев. – М. : Изд-во полит. литературы, 1990. – 622 с.
30. **Фрэзер Дж. Дж.** Золотая ветвь / Дж. Дж. Фрэзер. – М. : Изд-во полит. литературы, 1983. – 703 с.
31. **Художественная культура в докапиталистических формациях.** Структурно-типологическое исследование. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1984. – 300 с.
32. **Шульгіна Л.** Гончарство в с. Бубнівці на Поділлі / Л. Шульгіна // Матеріяли до етнології. – Київ, 1929. – Т. II. – С.111–200.
33. **Щербань А.** Декор глиняних виробів Лівобережної України від неоліту до середньовіччя / А. Щербань. – Полтава : АСМІ, 2011. – 248 с.

References

1. **Alforova Z. I.** Mezhi vidimogo. Stanovlennya vizualnogo mistetstva / Z. I. Alforova. – Harkiv: HDAK, 2008. – 268 s.
2. **Arheologiya Ukrainy SSR** : V 3 t. – K. : Naukova dumka, 1985. – Т. 1. – 567 s.
3. **Bobrinskiy A. A.** Goncharstvo Vostochnoy Evropyi. Istochniki i metody izucheniya. – M. :Nauka, 1978. – 275 s.
4. **Bobrinskiy Oleksandr.** O dvuh simvolah plodorodiya na ukrainyosy keramike // Ukrayinske goncharstvo. – Kiyiv–OpIshne: Ukrayinske narodoznavstvo, 1993. – S. 120–135.
5. **Veselov Yu. V.** Povsednevnyie praktiki pitaniya / Yu.V.Veselov // Sotsiologicheskie issledovaniya. – 2015. – № 1. – S. 95–104.
6. **Vitgenshteyn L.** Zаметki o «Zolotoy vetvi» Dzh. Frezera / L. Vitgenshteyn // Istoriko-filosofskiy ezhegodnik. – Moskva, 1989. – S. 251–268.
7. **Gavrilenko I. M., Suprunenko O.B.** Do arheologichnoy karti baseynu Nizhnogo Psla // Arheologichniy litopis Livoberezhnoy Ukrayini. – Poltava : Arheologiya, 2001. – № 1. – S. 85–92.
8. **Zhilin M. G.** Kostyanaya industriya mezolita lesnoy zony Vostochnoy Evropy / M. G. Zhilin. – Moskva : URSS, 2001. – 326 s.

9. *Kagan M. S.* Iskusstvo kak fenomen kulturyi / M. S. Kagan // Iskusstvo v sisteme kultury. – Leningad: Nauka, 1987. – S. 6–22.
10. *Kalinina I. V.* Ocherki po istoricheskoy semantike / I. V. Kalinina. – SPb: Izdatelstvo S. –Peterburgskogo universiteta, 2009. – 272 s.
11. *Kotlyarevskiy A. A.* Zametki k state gr. K. P. Tyishkevicha «Svintsovyie ottiski, naydennyye v reke Bug u Drogichina» // Drevnosti. Trudy Moskovskogo arheologicheskogo obschestva. – Moskva :Tipograflya Gracheva i K, 1865–1867. – T. 1. – C. 242–248.
12. *Levi-Stros K.* Pervobyitnoe myshlenie. – M. : Respublika, 1994. – 384 s.
13. *Manko V.V.* Neolit pivdenno–shidnoyi Ukrayini. – K. : Shlyah, 2006. – 280 s.
14. *Narodyi Avstralii i Okeanii* / Pod red. S. A. Tokareva, S. P. Tolstova. – M. :Izd-vo Akademii nauk SSSR, 1956. – 852 s.
15. *Neprina V. I.* Neolit yamochno–grebenchastoy keramiki na Ukraine. – K. : Naukova dumka, 1976. – 151 s.
16. *Pavlovskaya A. V.* Kuhnya pervobyitnogo cheloveka (Kak eda sdelala cheloveka razumnyim). – M.: Lomonosov', 2015. – 304 s.
17. *Poshivaylo O.* Etnografiya ukrayinskogo goncharstva. – K. : Molod, 1993. – 408 s.
18. *Prichepiy E.* Semi– ta vosmichlenni strukturi pervisnoyi simvoliki i ornamentiv / Evgen Prichepiy // Kulturologichna dumka. – K.: Institut kulturologiyi Akademiyi mistetstv Ukrayini, 2009. – № 1. – S. 48–60.
19. *Prichepiy E., Prichepiy O.* Simvol dereva v pervisniy kulturi ta ornamentah (strukturni ta sakralni chisla v kompozitsiyah dereva) / Evgen Prichepiy, Oksana Prichepiy // Kulturologichna dumka. – K.: Institut kulturologiyi Akademiyi mistetstv Ukrayini, 2012. – № 5. – S. 67–81.
20. *Prichepiy E.* Sakralni chisla na artefaktah Tripillya ta ornamentah rushnikiv Podillya / Evgen Prichepiy // Kulturologichna dumka. – K.: Institut kulturologiyi Akademiyi mistetstv Ukrayini, 2011. – № 3. – S. 18–32.
21. *Prichepiy E.* Semichlenni strukturi Neba, Kosmosu i Tila Bogini v pramifi / Evgen Prichepiy // Kulturologichna dumka. – K.: Institut kulturologiyi Akademiyi mistetstv Ukrayini, 2010. – № 1. – S. 71–81.
22. *Prichepiy O.* Strukturniy metod sh metod aprobatsiyi gipotez u doslidzhenni ornamentiv / Oksana Prichepiy // Kulturologichna dumka. – K.: Institut kulturologiyi Akademiyi mistetstv Ukrayini, 2015. – № 8. – S. 46–50.
23. *Ryibakov B. A.* Yazyichestvo drevnih slavyan. – M. : Nauka, 1981. – 608 s.
24. *Sellvachov Mihaylo.* Leksikon ukrayinskoyi ornamentiki (Ikonografiya, nominatsiya, stilistika, tipologiya). – K. : Redaktsiya visnika «Ant», 2005. – 400 s.
25. *Sidorov V. V.* Ornamentatsiya keramiki kak magicheskoe deystvie // Religioznyie predstavleniya v pervobyitnom obschestve. – Tez. dokl. – Moskva, 1987. – S. 103–105.
26. *Stolyar A. D.* Proishozhdenie izobrazitelnogo iskusstva. – M. : Iskusstvo, 1985. – 299 s.
27. *Telegin D. Ya.* Pam'yatniki Poorelya v rabotah ekspeditsii «Dnepr–Donbas» (1970–1971) // Arheologichniy litopis Livoberezhnoyi Ukrayini. – Poltava : Arheologiya, 2001. – № 2. – S. 19–26.
28. *Telegin D. Ya., Titova E. N.* Poseleniya Dnipro–Donetskoy etnokulturnoy obschnosti epohi eneolita. Svod arheologicheskikh istochnikov. – K. : Naukovadumka, 1998. – 144 s.
29. *Tokarev S. A.* Rannie formy religii / S. A. Tokarev. – M.: Izdatelstvo politicheskoy literaturyi, 1990. – 622 s.
30. *Frezer Dzheyms* Dzhordzh. Zolotaya vetv / Dzheyms Dzhorz Frezer. – M.: izd-vo politicheskoy literaturyi, 1983. – 703 s.
31. *Hudozhestvennaya kultura v dokapitalisticheskikh formatsiyah.* Strukturno–tipologicheskoe issledovanie. – Leningrad: Izd–vo Leningradskogo universiteta, 1984. – 300 s.
32. *Shulgina Lidlya.* Gancharstvo v s. Bubnivtsi na Podilli // Materiali do etnologiyi. – K. : 1929. – T. II. – S. 111–200.
33. *Scherban Anatoliiy.* Dekor glinyanih virobiv Livoberezhnoyi Ukrayini vid neolitu do serednovichchya / Anatoliiy Scherban. – Poltava : ASMI, 2011. – 248 s.

СЕМАНТИКА ОРНАМЕНТАЦИИ НЕОЛИТИЧЕСКОЙ ПОСУДЫ ОБЩНОСТИ ЯМОЧНО-ГРЕБЕНЧАТОЙ КЕРАМИКИ ИЗ ТЕРРИТОРИИ УКРАИНЫ

Щербань Анатолий Леонидович, кандидат исторических наук,
старший преподаватель кафедры музееведения и памятниковедения,
Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

Охарактеризован декор глиняной посуды неолитической культурно-исторической общности ямочно-гребенчатой керамики, которая на территории Левобережной Украины существовала во второй четверти VI - первой четверти III тыс. до н.э. Он был простым, рельефным, состоял из вдавлений-ямочек, покрывавших всю внешнюю поверхность сосуда. Иногда наносился в отдельных местах внутренней поверхности. Обращено внимание на незначительные хронологические видоизменения. Сделан вывод о магическом смысле орнаментации, которая наносилась для предоставления керамике определенной силы, уподобления существу – кормильцу, магического и рационального укрепления и защиты.

Ключевые слова: семантика, орнамент, керамика, животное.

**THE SEMANTICS OF ORNAMENTATION OF THE NEOLITHIC WARE COMMUNITY
PIT-COMB WARE FROM THE TERRITORY OF UKRAINE**

Shcherban Anatoliy, candidate of historical sciences,
Kharkiv State Academy of Culture

The decoration of pottery of the Neolithic cultural and historical community of the pit-combed ceramics, which existed in the territory of the Left Bank Ukraine in the second quarter of the VI - the first quarter of the III millennium BC, was characterized. It was simple, relief, consisted of impressions-holes, covering the entire outer surface of the vessel. Sometimes it was applied in separate places of the inner surface. Attention is drawn to minor chronological modifications. The conclusion is made about the magical sense of ornamentation, which was applied to provide ceramics with a certain strength, likening the creature to the breadwinner, magical and rational strengthening and protection.

Key words: semantics, ornament, pottery, animal.

UDC 738.3.04(477) «634.3»

**THE SEMANTICS OF ORNAMENTATION OF THE NEOLITHIC WARE COMMUNITY
PIT-COMB WARE FROM THE TERRITORY OF UKRAINE**

Shcherban Anatoliy, candidate of historical sciences,
Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

The aim of this paper is to reconstruction of the semantics of ornamentation on pottery one of the oldest pottery communities that existed in the territory of Ukraine – cultural-historical community of pit-comb ceramics.

Research methodology. Eight major publications on the subject (survey reports, scientific journal and newspaper articles) have been reviewed.

The conclusion is made about the magical meaning of ornamentation, applied to all ceramics of a certain intensity and equality of being – the breadwinner, the magical and the rational promotion and protection.

Results. The decoration of pottery of the Neolithic cultural and historical community of the pit-combed ceramics, which existed in the territory of the Left Bank Ukraine in the second quarter of the VI – the first quarter of the III millennium BC, was characterized. It was simple, relief, consisted of impressions-holes, covering the entire outer surface of the vessel. Sometimes it was applied in separate places of the inner surface. Attention is drawn to minor chronological modifications. The conclusion is made about the magical sense of ornamentation, which was applied to provide ceramics with a certain strength, likening the creature to the breadwinner, magical and rational strengthening and protection.

Novelty. First time, the hypothesis of some millennial Using the Neolithic cultural and historical community of pit-comb ceramic ornaments sustainable system of magical purpose.

The practical significance. The results of this study can be used when writing academic and research papers on morphology and semantics of traditional art.

Key words: semantics, ornament, pottery, animal.

Надійшла до редакції 3.11.2016 р.

УДК 688.75:687.016(4)«185/189»

**МАСКАРАДНІ КОСТЮМИ ЧАРЛЬЗА ВОРТА ЯК ВАЖЛИВИЙ ЕЛЕМЕНТ
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОДИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТОЛІТТЯ**

Дихнич Людмила Петрівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри індустрії моди,
Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ
5020640@ukr.net

Статтю присвячено висвітленню діяльності першого всесвітньо відомого дизайнера одягу, засновника «високої» європейської моди – Чарльза Фредеріка Ворта (1825-1895 рр.). Розкрито історію створення модного Дому «Ворт», визначено специфіку його дизайнерського стилю; проаналізовано особливості конструювання та декоративного оздоблення маскарадних костюмів, виконаних Чарльзом Вортом.

Ключові слова: Чарльз Ворт, «висока мода», костюмований бал, маскарадний костюм.

Постановка проблеми. Французький дизайнер англійського походження Чарльз Фредерік Ворт (1825-1895 рр.) став першим всесвітньо відомим кутюр'є, творцем «високої» європейської моди (haute couture). Він одягав найбагатших і найвпливовіших жінок свого часу: представниць королівських династій Вікторіанської епохи, дружин аристократів і мільйонерів. Саме Ч.Ворту належить чимало винаходів у сфері модного бізнесу. Фантазія кутюр'є була надзвичайно сучасною для свого часу. Приміром, він прикрашав бальний кринолін телеграфними проводами та чипляв на них мініатюрні ластівки; зображав на спідниці паровоз – символ прогресу середини XIX ст.; прикріплював на сукню гніздечка птахів; створив неймовірний шлейф із пір'я павича тощо [1; 8].